

PEÇENEK-MACAR MÜNASEBETLERİ VE A.P. HORVATH'IN ESERİNDE PEÇENEKLER

İsmail MANGALTEPE*

ABSTRACT

PECHENEGS-HUNGARIAN RELATIONS AND THE PECHENEGS IN THE WORK OF A.P.HORVÁTH

Pechenegs, who lived near Issık Lake and Balkas Lake in the middle of VIII century, are shown as the 19th of 22 Oghuz clans. Constantin Porphyrogenetus, in chapter 37 of De Administrando Imperio, described "the region between Itil (Volga) and Iaik-Yayık (Ural)" neighboring the lands occupied by Khazar and Oghuz as the old homeland of Pechenegs. Events after the break up of Gok-Turk Khaganate as a result of Chinese intrigues caused Pechenegs to migrate towards west, in other words, into the regions near the Khazar Empire. During IX. and X. Centuries, they settled in western side of Volga River firstly and then in the geography of Central and Eastern Europe. In this study, examining western and domestic sources we will try to give how the Pechenegs settled in European geography and their relations with Hungarians. Furthermore, dwelling upon Pecheneg effects and contributions in ethnical, social and military structuring of Hungarians, we will summarize the parts of "Pechenegs, Cumans, Iasians, Steppe Peoples in Medieval Hungary" written by A.P. Horváth about Pecheneg settlement in Hungary.

Key Words: Pechenegs, Magyar, Europe, Volga, Horváth

Don ve Dnyeper nehirleri arasındaki geniş bozkırlarda büyük bir devlet kuran Peçenekler'in¹ Avrupa coğrafyasına geldikleri ve yerleştikleri tarih

* Yrd.Doç.Dr., İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Genel Türk Tarihi ABD. mangaltepe@gmail.com

¹ Peçenekler hakkında bilgi veren en önemli kaynaklardan birisi, dönemin Bizans İmparatoru Constantin Porphyrogenetus (912-959)'un kaleme aldığı ve oğluna hitaben yazdığı "**De Administrando Imperio**" adlı eserdir. Orijinal ismi "**Pros ton idion yion Romanon (Öz oğlumuz olan Romanus'a)**" şeklindedir. İmparator bu eseri oğlu Romanus (959-963)'un imparatorluk sınırlarının içinde ve dışında kendisine yol gösterecek ve istifade edebileceği bir siyasi el kitabı olarak hazırlanmıştır. Bu eserin 37 bölümünde özellikle Peçenek Türkleri hakkında geniş bilgilere ulaşmak mümkündür. Bkz. Constantine Porphyrogenitus, **De Administrando Imperio**, Grek Text Edited by Gy. Moravcsik, Eng. Trans. by R.J.H. Jenkins, Third Impression, Washington 1993.

konusunda ilim adamları farklı görüşler ileri sürmektedirler. Dönemin kaynaklarının incelenmesi sonucunda bu topluluğun İtil (Volga) nehrini geçip, Don-Kuban bölgesine büyük kütleler halinde gelerek 860-880 yılları arasında yerleştikleri bilinmektedir². Peçenekler bu tarihten itibaren, Karadeniz'in kuzeyindeki bu geniş coğrafyada ikamet eden farklı topluluklarla mücadeleye girişerek Balkanlara ve Avrupa'ya doğru ilerlemişlerdir.

Bu dönemde Don ile Kuban nehirleri arasında, daha sonraki dönemlerde Peçeneklerin³ uzun süre münasebette olacakları Hazar Hakanlığına bağlı olarak yaşayan Macarlar bulunmakta idi. Bu bölge kaynaklarda Lebedia⁴-Levedia⁵ olarak adlandırılmış ve aynı zamanda Peçeneklerle Macarların ilk çarpıştıkları bölge olarak da kayıtlara geçmiştir⁶. Macarların büyük kısmı Donets nehri civarında bulunan Etel-küzü⁷'de yaşıyorlardı. Bu topluluğun devletleşme süreci Hazar Hakanının Slamutz⁸'un oğlu Arpad⁹ adında birini Macarların başına getirmesi ile başlamıştır¹⁰. Bir süre sonra Peçenek saldırılarına karşı koyamayan Macarlar Arpad'ın önderliğinde yeni yurt edinmek gayesi ile batıya doğru göç etmek suretiyle yeni bir göç dalgasının başlangıcını oluşturmuşlardır. Macarlar Avrupa'ya yerleşmek ve Hıristiyanlığı da benimsemek suretiyle bölgedeki

² Mualla Uydu Yücel, "Balkanlar'da Peçenekler", *Türkler*, C.2, Ed. H.C. Güzel, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 714.

³ A.P. Horváth Peçenek isminin ilk kez VIII. yüzyılda bir Uygur elçisi tarafından Tibetçe yazılan bir raporda geçtiğini belirtir. Bkz. András Pálóczi Horváth, *Pečenegs, Cumans, Iasians, Steppe Peoples in Medieval Hungary*, Trans. T. Wilkinson, Budapest 1989, s. 11.

⁴ A.N. Kurat, *Peçenek Tarihi*, Devlet Basımevi, İstanbul 1937, s. 45. Kurat bir başka makalesinde *Lebedeia* olarak yazar, bkz. A.N. Kurat, "Peçeneklere dair araştırmalar I Karadeniz'in Şimalindeki Bozkırlarda Peçenekler", İ.Ü. Türkiyat Enstitüsü, *Türkiyat Mecmuası*, Cilt V, 1935, İstanbul 1936, s. 114.

⁵ Rasyonı, a.g.e., s. 21.

⁶ Kurat, *Peçeneklere dair araştırmalar*, s. 114. Ancak bu iki kavmin ilk temasları konusunda farklı görüşler vardır. Bkz. Kurat, *Peçenek Tarihi*, s. 45-46.

⁷ Etel-küzü: Bu yerleşim yeri konusunda da tarihçiler farklı görüşler ortaya koymaktadırlar. Ancak genel olarak bu coğrafyanın Dnyeper-Siret nehirleri veya Dnyeper ile Tuna nehirleri veya Karpat dağları ile Dnyester nehirleri ve Prut ile Dnyester nehirleri arasında olduğu şeklinde yaygın kanaât vardır. Biz bu bölgenin Karpatların doğu eteklerinden başlayarak Dnyester nehrine kadar uzandığını düşünmekteyiz. Ayrıca bkz. Petre Diaconu, *Les Petchénègues Au Bas-Danube*, Édition de L'Academie d la République Socialiste de Roumanie, Bucarest 1970, s. 12.

⁸ M.De. Sacy, *Histoire Générale de Hongrie*, Tome Premier, Chez Demonville, Paris 1778, s. 72.

⁹ Arpad'ın 890 yılında başa getirildiği düşünülmektedir. Bkz. M.İ. Artamonov, *Hazar Tarihi*, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yay. , İstanbul 2004, s. 445.

¹⁰ W.J. Wyatt, *Hungarian Celebrities*, London 1871, s. 29-51.

varlığını sürdürmüş, Avrupa kavimlerinin bir unsuru haline gelmiştir¹¹. İlerleyen dönemlerde Peçeneklerin Macar devleti teşkilatı ve kültüründe önemli etkileri olmuştur. Aslında sadece Peçeneklerin değil diğer Türk devletlerinin de Macarların kültürel hayatına katkıları ve medeniyetlerinin ilerlemesindeki rolleri ehemmiyetlidir¹². Bununla beraber Peçenek sanatının en önemli hazinesi olan “**Nagyszentmiklós**” hazinesi de 1799 yılında Macaristan’ın Torantal vilayetinde, Maros ırmağının birkaç km. güneyi ile Tizsa Irmağının doğusunda bulunan Nagyszentmiklós köyünde bulunmuştur¹³.

A.P. Horváth Kaşgarlı Mahmud’un eserinde yirmi iki Oğuz boyunun ondokuzuncusu olarak gösterilen ve **Beçenek**¹⁴ olarak ifade edilen Peçenekler’e Macarların Türkçeden alınmış, kökeni *beše* olan ve av kuşu anlamına gelen -*besenyók-* (**Beşenyö**¹⁵) dendiğini belirtir. Diğer Macar kaynaklarında Peçenek ismi **Besseneyö**, **Besseneis**, **Besenev** ve **Bisseni** olarak da geçmektedir¹⁶. Peçeneklerin Macaristan’a yerleşmeleri ile ilgili **Kral III. Belâ’nın** anonim tarih kaydı olan *Gesta Hungarorum’un* son bölümünde şöyle bir kayıt bulunmaktadır: “*Peçeneklerin bölgesindeki lider kabilelerin (boy) birinden bir silahşör geldi. Urcund’un babası olan bu silahşöre Thonuzoba derlerdi, Tomaj [Thomoy] soyundandı. Prens Taksony ona, soyunun yaşaması için Abad-rev köyünün de bulunduğu Tizsa Nehri’ne kadar olan Kemej topraklarının bazı bölümlerini verdi*”. Thonuzoba olarak adlandırılan bu kabile Macarların temas ettiği ilk Peçenek kabilesi değildir¹⁷.

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi IX. yüzyılın sonunda batıya yapılan büyük göçleri hızlandıran olaylar M.S. 893’te Orta Asya’da meydana gelmiştir.

¹¹ Akdes Nimet Kurat, **IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, Murat Kitabevi Yay., 2.Baskı, Ankara 1992, s. 47.

¹² Geza Fehér, “Türko-Bulgar, Macar ve bunlara akraba olan Milletlerin kültürü. Türk Kültürünün Avrupa’ya tesiri”, **II.Türk Tarih Kongresi**, İstanbul 20-25 Eylül 1937, İstanbul 1943, s. 314.

¹³ Nejat Diyarbakırlı, “Peçenek Hazinesi ve Türk Sanatının Çeşitli Kıtalarda Gelişen Ortak Nitelikleri”, **İ.Ü.E.F. Tarih Enstitüsü Dergisi**, Sayı 4-5, Ağustos 1973-74, İstanbul 1974, s. 396.

¹⁴ Mahmud Kaşgarı, **Divan-ü Lügât-it Türk**, C.I, Çev: B. Atalay, TDK Yay. No:521, Ankara 1998, s.57.

¹⁵ László Rásonyi, **Türk Devletlerinin Batıdaki Varisleri ve İlk Müslüman Türkler**, Yay. Haz: Ş.K. Seferoğlu-A. Müderrisoğlu, TKAE, Ankara 1983, s. 21.

¹⁶ Kurat, **Peçenek Tarihi**, s. 243.

¹⁷ András Pálóczi Horváth, **Pechenegs, Cumans, Iasians, Steppe Peoples in Medieval Hungary**, Trans. T.Wilkinson, Budapest 1989, s. 7.

Amu-Derya ve Sir-Derya ırmakları arasında kurulan Samanî hanedanının ikinci hükümdarı Emir İsmail ibn-Ahmed, "Türk" komşularına karşı bir sefer başlatır. Mağlup olan Uzlar, Hazarlarla anlaşma yaptıktan sonra kuzeyden Peçeneklere saldırmışlardır (893). Bu sefer 894 yılında da devam etmiştir¹⁸.

Bu mücadelelerde Peçenekler hayvanlarının büyük kısmını ve otlak arazilerini kaybetmişlerdir. İbn Fazlan'ın da ifade ettiği gibi fakir olan Peçenekler¹⁹, bu mücadelelerle ekonomik olarak bir hayli zayıflamışlardır. Bu durumda başka çareleri kalmayan Peçenekler kendilerine yeni yurtlar bulmak üzere batıya doğru harekete geçmişlerdir. M.S. 895'te Macar ordugâhlarına yapılan saldırının arkasında yatan sebep budur. Araştırmacıların bir kısmı Peçeneklerin bu mağlubiyetin faturasını Macarlara ödetmek istediklerini belirtirler. Ancak şu bir gerçek ki, o dönemde çaresiz kalan Peçeneklerin batıya ilerlemekten başka şansı yoktur. Arkalarında Hazar-Uz ittifakının oluşturduğu büyük güce karşı koymaları mümkün değildir. Bu yüzden batıya uzanan yol güzergâhında hangi kavim olursa olsun Peçeneklerin saldırısına maruz kalacaktır.

Bizim burada üzerinde durmak istediğimiz bir başka konu, Peçeneklerin Etel-küzü'ye gelerek Macarları yurtlarından çıkardıkları tarih meselesidir. Buradaki amacımız tarihin belli bir döneminin kesin olarak tespit edilmesidir. Bu tarih ile ilgili bazı müelliflerin görüşleri şu şekildedir:

- 1- Akdes Nimet Kurat, Peçenek saldırısı sonrasında Macarların 890 yıllarında Kiev Rusya'sının güneyinden geçerek Tissa ve Tuna nehirleri ile Balaton Gölü çevresine gelerek burayı yurt edindiklerini belirtmektedir²⁰.
- 2- İbrahim Kafesoğlu ise 889-893 yılları arasında Peçeneklerin Etel-küzü'deki Macarları buradan uzaklaştırdıklarını ifade etmiştir²¹.
- 3- Peter B.Golden 889 dolaylarında Hazarlar ile Oğuzların (Uz) birleşmek suretiyle Peçeneklere baskı yaptıklarını, bunların da göç ederek Macarları yurtlarından çıkardıklarını yazmaktadır²².

¹⁸ Horváth, s. 11.

¹⁹ İbn Fazlan, *Seyahatnâme*, Terc: R. Şeşen, Bedir Yay., İstanbul 1995, s. 45.

²⁰ Kurat, *Karadeniz Kuzeyindeki Türk Devletleri*, s. 46.

²¹ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yay., 24. Basım, İstanbul 2004, s. 180

- 4- M.İ. Artamonov ise Macarların, Peçenekler tarafından mağlup edilmelerinin yılını 895 olarak vermektedir²³.
- 5- Gyula Moravcsik ise 896 yılında bir mücadeleden bahseder²⁴.
- 6- René Grousset de Peçeneklerin 889-893 yılları arasında bölgeye geldiklerini belirtir²⁵.
- 7- Petre Diaconu ise Peçeneklerin Etel-küzü'ye yerleşmesini ve buradan Macarları çıkarmalarının 896 tarihinde meydana geldiğini vurgulamaktadır²⁶.
- 8- Hüseyin Namık 886 yılında Oğuzlarla Hazarların birleşerek Peçeneklere saldırdıklarını, bu hücumların sonucunda da Peçeneklerin Macar ülkesine giderek onları yerlerinden ettiklerini yazmaktadır²⁷.
- 9- G.Györffy ise 895 yılının yerleşme yılı olduğunu ifade etmektedir.

Görüldüğü gibi Peçeneklerin Macar yurduna geldikleri tarih konusunda ilim adamlarının farklı görüşleri vardır. Bizim de kendisine katıldığımız ve Peçenekler konusunda uzun yıllar araştırma yapan G.Györffy, Peçeneklerin bu bölgeye yerleşmelerinin 895 yılı olarak kabul edilmesini gerektiğini ifade etmektedir: “*Batılı müelliflerin bir kısmı Constantin P.'nin eserini 948 ile 952 yılları arasında kaleme aldığı belirterek, eserin büyük kısmını oluşturan ana bölümlerinin kaleme alınma tarihini 950 yılı olarak kabul etmektedirler. Bu düşünceden hareketle yine müellifin eserinden yola çıkarak kendisinin ortaya attığı 55 yıl öncesi fikrine itibar edecek olunursa Peçeneklerin Volga ve Don nehirlerini yaklaşık olarak 895 yılında geçmiş olmaları gerekmektedir. Bu dönemde meydana gelen savaşlar*

²² Peter B. Golden, **Erken İç Asya Tarihi**, Derleyen D.Sinor, Çev. A. Arel, İletişim Yay., 3. Baskı, İstanbul 2002, s. 366.

²³ M.İ. Artamonov, **Hazar Tarihi**, s. 446.

²⁴ Gyula Moravcsik, **Byzantinoturcica I**, Akademie-Verlag, Berlin 1958, s. 87.

²⁵ René Grousset, **L'empire des steppes, Attila, Gengis-Khan, Tamerlank**, 5. édition, Paris 2001, s. 238.

²⁶ Petre Diaconu, **Les Petchénègues Au Bas-Danube**, s. 11.

²⁷ Hüseyin Namık, **Peçenekler**, Remzi Kitaphanesi, İstanbul 1933, s. 11.

hakkındaki veriler de dikkate alınacak olursa 895 tarihinin kesinliği vurgulanabilir"²⁸.

Dönemin bir diğer önemli kaynağı Fuldenses yıllıklarında (*Annales Regni Francorum Orientalis-Doğu Frank İmparatorluğunun Yıllıkları*), Avrupa'ya yerleşmenin tarihi olarak görülen 895 yılı bilgileri verilirken Türk tarihi için önemli bir konuya değinilmektedir. Müellif bu tarihte Avarların (Macarlar kastedilmektedir) Bulgar sınırlarına saldırdıklarını ve Bulgarları yenilgiye uğrattıklarını belirtmektedir²⁹. Bu mücadelede Bulgarlar 20.000 süvari de dâhil olmak üzere ağır kayıplar vermişlerdir³⁰.

Bulgar-Peçenek saldırısı ve Macarların Etel-küzü'nü boşaltması ve **Peçeneklerin buraya yerleşmesi** dönemin önemli kaynaklarının verdikleri bilgilerde 895 yılına rastlamaktadır. 895'ten önce Macarlar tarafından ele geçirilen ve Constantin'e göre 895'ten sonra Peçeneklerin topraklarına katılan **Etel-küzü**, Don ve Tuna arasındaki geniş steplere kadar uzanıyordu. Ayrıca Constantin, aynı eserin 8. bölümünde, Peçeneklerin Bulgar toprakları, Dinyeper, Dinyester ve diğer su havzaları çevresinde yaşadıklarını, Bizans İmparatorunun temsilcilerinin onlarla anlaşma imzalamak için nehirlerde seyahat ettiklerini yazmıştır³¹. Bununla beraber Dinyester'in batı kıyısında bulunan kale yıkıntılarının isimleri, nehir boyunca yolculuk ederek Peçeneklere giden bir Bizans elçisi tarafından kayıt altına alınmıştır. Peçeneklerin Karpat bölgesindeki geçitlere yakın harabe halindeki bu kalelere muhafızlar yerleştirdikleri kesindir. Fakat, bunlar sınırı belirlemek amacıyla oluşturulmamış, kaleler düşmanın ülkeye girmeden durdurulması amacıyla inşa edilmiştir. Györffy bir başka makalesinde kalelerin konumu hakkında şu bilgileri verir: "*X-XIII. yüzyıl Macaristan'ında sınır kaleleri, hisarlar, kapılar ve sınır muhafızları genellikle sınır üzerinde değil, 50-150 km içeri kurulmuşlardı. Örneğin, Macar-Alman sınırının Viyana düzlüğünün doğusundan geçtiği dönemde, Peçenek sınır muhafızları bu hattın 80 km doğusuna yerleştirilmişti*"³².

²⁸ G. Györffy, "Sur La Question De L'Etablissement Des Petchénègues En Europe", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, Tomus XXV, Budapest 1972, s. 283.

²⁹ *Annales Fuldenses, Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum*. (Kısaltması SRG). Rec. Fredericus Kurze, Hannoverae 1891, s. 126.

³⁰ A.e, 129-130.

³¹ Porphyrogenitus, s. 55 vd.

³² Györffy, s. 290.

Karpatlara ve batıya doğru aşağı Tuna'ya kadar uzanan sahalara yerleşen Peçenekler bu dönemde farklı boylardan meydana gelmekte idiler. Peçenek isimleri üzerine bir inceleme hazırlayan K.H. Menges bu boy isimlerin kökeninin Altaylar ve Türkçe olduğunu vurgulamıştır³³. Constantin Porphyrogenitus'un verdiği bilgilere göre X. yüzyıldaki boy federasyonu, doğu ve batı kısımları arasında doğal bir sınır olan Dinyeper Nehri'yle birlikte başlarında her birinin kendi reisi olan sekiz boydan oluşmakta idi. Müellif bu boyların isimlerini ve reislerinin adlarını tek tek belirterek manaları üzerinde durmuştur³⁴:

- 1- İrtim (Baitzas) - **Ertim (Başbuğları Bayça)**
- 2- Tzour (Kouel) - **Çor (Başbuğları Kügel)**
- 3- Gyla (Kourkoutai) - **Yula (Başbuğları Korkut)**
- 4- Koulpei (Ipaos) - **Kulbay (Başbuğları İpa)**
- 5- Charaboi (Kaidoum) - **Karabay (Başbuğları Kadum)**
- 6- Tamlat (Kostas) - **Tolmaç (Başbuğları Kotran)**
- 7- Chopon (Giazis) - **Kaban (Başbuğları Yazı)**
- 8- Tzopon (Batas) - **Çoban (Başbuğları Batan)**³⁵

Yukarıda ismi zikredilen sekiz boy içerisinde hâkim konumunda olan ve Kangar olarak isimlendirilen üç boy vardır. A.N. Kurat Kangar olarak adlandırılan Ertim, Çor ve Yula boylarının³⁶ Macarlara karşı yürütülen mücadelenin idarecileri olduğunu ifade etmiştir³⁷.

Daha sonraki dönemlerde bu gruplar Dnyeper nehrinin batı ve doğu tarafında yerleşenler olmak üzere ikiye bölünmüşler ve isimlerinin önüne yeni bir takma ad almışlardır³⁸. Dinyeper'in doğusuna yerleşmiş dört boy hakkında

³³ Karl H. Menges, "Etymological Notes On Some Păcănăg Names", *Byzantion*, Volume XVII 1944-45, Reprinted, Liechtenstein 1966, s. 257.

³⁴ Porphyrogenitus, s. 167.

³⁵ Peçeneklere ait boy isimleri, manaları, yerleşim yerleri hakkında teferruath bilgiler için bkz. Kafesoğlu, s. 180. L. Râsony, *a.g.e.*, s. 22. Kurat, *Peçenek Tarihi*, s. 52-60. Hüseyin Namık, *Peçenekler*, s. 11.

³⁶ A. N. Kurat, "Peçenekler", *İ.A.*, C.IX, M.E.B. Yay., Eskişehir 1997, s. 537.

³⁷ Kurat, *Peçenek Tarihi*, s. 44.

³⁸ Mualla Uydu Yücel, *İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler*, TTK Yay., Ankara 2007, s. 41.

güvenilir bilgiler bulunmamaktadır. Ancak otlaklarının kuzeyde Hazar İmparatorluğu'na, orta Don'un yanına ve Volga'ya kadar yayılmış olabileceği şeklinde rivayetler vardır³⁹. Nehrin doğusundakiler şöyledir:

1- Kouartzitzour (**Kuvancıçur**)

2- Syroukalpei (**Surukulbay**)

3- Borotalmat (**Borotalmat**)

4- Boulatzopon (**Bula-Çoban**)

Dnyeper nehrinin batısındaki diğer dört kabile ise şunlardır:

1- Giazichopon (**Yazıkaban**) - Aşağı Tuna'ya, Bulgaristan sınırına yerleşmişlerdir.

2- Kato Gyla (**Chabouxygyla**) (**Kabuksmyula**) - Bugünkü Macaristan yanında Seret ve Prut nehirleri arasında yaşıyorlardı.

3- Charaboi (**Karabay**) - Dinyeper kıyısında, Ruslara yakın bölgelerde idiler.

4- Iabdiertim (**Yavdiertim**) - Dinyester ve Bug nehirleri boyunca konumlanmışlar ve çeşitli Slav topluluklarla komşuluk etmekte idiler⁴⁰.

IX. yüzyılda Peçeneklerin ortaya çıkışı, ilk Peçenek-Macar ilişkileri ve Peçenek boylarının yerleşim alanları hakkında kısaca bilgi verdikten sonra çalışmamızın bu kısmında eserinden geniş ölçüde istifade ettiğimiz Horváth'ın Peçeneklerin siyasi, sosyal ve boy oluşumları ve yerleşimleri hakkında verdiği çok kıymetli bilgilerin tercümesini özetle olarak aşağıda vereceğiz:

"Peçeneklerin iç işlerini veya sosyal yapılarını ele alan ve onların yaşadığı döneme ait çok az araştırma mevcuttur. Bu meselelerdeki en önemli kaynağımız, daha önce belirtildiği gibi; onuncu yüzyıl Batı Avrupa tarihinin tükenmez bilgi ambarı olan, Bizans imparatoru Constantin Porphyrogenitus'un

³⁹ Horváth, s. 12.

⁴⁰ Porphyrogenitus, s. 169.

bilgece yazılmış eseridir. Peçenek gruplarının oluşturduğu birlikte; kollektif biçimde Kangar olarak bilinen üç boy rol oynadı: **Chabouxingyla (Kabuksinyula)**, **Iabdiertim (Yavdiertim)** ve **Kouartzitzour (Kuvancıçur)**. **Kangar** sözcüğü, Constantin'e göre 'cesur savaşçı, asilzade' anlamına gelmektedir. (Laszlo Rasonyi, 'cesur' anlamına gelen bir Orta Asya Türk kelimesi olan **kingir**'i bu sözcükle ilişkilendirmektedir.) Kangar kelimesine, ilk defa altıncı yüzyıl kaynaklarında rastlanmıştır. Persler M.S. 541'de Kafkas bölgesinde Kangarlara karşı bir sefer başlattı. Türkçe konuşan topluluklar olan Peçenek ve Kangarların nasıl birleştiklerini bilmiyoruz; ama altıncı yüzyıldan dokuzuncu yüzyıla kadar, Kangar topluluğunun fatihler olarak Peçenek birliğini oluşturduğunu ve kendisini lider topluluklar arasına konumlandığını düşünmek akla yatkın gözükmektedir. Kangar-Peçenek boy birliği, Türk İmparatorluğu'nun (Gök-Türkler) çöküşünden sonra, sekizinci yüzyıl sonlarından itibaren bozkırda bağımsız ve etkili bir politika izlemeye başlamıştır.

Peçenekler daha Volga'nın doğusundayken, grupların merkezi teşkilat sistemi oluşmaya başlamıştı. Sekiz grup kırk bölüğe ayrılmıştı; yani her grup başındaki "küçük prensi"yle beş boya sahipti. (Macaristan'ın fethi sırasında Macarlar da kabileleri kapsamında ortalama beş boya sahiplerdi.) Bu boylar artık akrabalık temelindeki sosyal birimlerden çok bir boy aristokrasisi tarafından yönetilen toprak teşkilatının çekirdekleriydiler. İktidar, halktan ayrı ve sıralaması yönetimin ileri gelenleri tarafından yapılan soylu boyların ellerindeydi. Constantin bununla ilgili Peçenek milleti hakkında şöyle der:

"Yasa ve ezeli ilke... Yönetimdekileri, otoritelerini kendilerinden sonra gelecek oğullarına ve kardeşlerine bırakmaktan mahrum ederek, sadece kendi zamanları için yaşamayı uygun hale getiriyor; öyle ki öldüklerinde, kuzenleri veya kuzenlerinin oğulları atanmalı; sıralama ailenin bir bölümünün dışına taşmamalı, lakin ikinci dereceden yakınlar da bu onura ortak çıkıp gurur duyarlar." (De Administrado Imperio, çeviren: R.J.H. Jenkins)

Peçenek boylarının isimleri iki kelimeden oluşmaktadır. Bu bileşik isimlerin ilk kelimesi bir renk adıdır, ikinci kelime ise bu zümre liderinin itibar taşıyan ismiyle alakalıdır. Laszlo Rasonyi çeşitli renk isimlerine aşağıdaki karşılıkları öngörmüştür: **Giazi = bozkır rengi**, **Chabouxin = tarçın ya da ağaç kabuğu rengi**, **Iabdi = parıldayan veya parlayan beyaz**, **Chara = siyah**, **Kouartzi = mavimsi gri**, **Syrow = gri**, **Boru = (siyah-beyaz) lekeli, benekli**.

Gyula Nemeth'e göre atları renklerine göre isimlendirmek, diğer bir deyişle atlara verilen isimler zamanla çeşitli gruplar tarafından beğenilerek, boy isimleri haline gelmiş olabilir. Bu, liderin çevresindeki askeri heyetin kendi boylarının isimlerine benzer renklerde atlara sahip olduğu anlamına gelebilir. György Györffy, mızraklara iliştilmiş sancaklara atıfta bulunan renk düzenlemelerinin, savaşta tek tek bütün boyların bireysel olarak savunma ve saldırısının ayrımla alakalı olduğunu iddia etmektedir. Sancak, önce boyu, sonra boy beyinin mevkisini sembolize eder. Peçeneklerin bayraklarını kullanışı hakkında çeşitli kaynaklar arasında on birinci yüzyılın Pers tarihçisi **Gerdizi**, "savaşta göge kaldırdıkları mızrakları ve bayrakları vardır" der.

Kaynaklarımızın hiçbiri herhangi bir boy liderinin bütün boyları komuta altına aldığından bahsetmese de, Peçenek boy federasyonunda, en azından Avrupa'ya giriş sırasında merkezi yönetimin bir şekilde uygulandığına dikkat etmeliyiz. Boy isimlerinin kapsamındaki birçok unvan boy beylerinin üstünlüğünü ya da bir "yasa" önceliğini dile getirir. Dokuzuncu yüzyılın sonunda ve onuncu yüzyılın ilk yarısında, bu dönemdeki hemen hemen tüm göçebeleri gelişiminde etkileyen Peçenekler arasındaki üstünlük, büyük ihtimalle Iabdiertim boyunun lideriyle alakalıdır. Constantin, hem krallıklar (kabileler, gruplar) hem boy beyleri listesinde bu isme ilk olarak yer verir. Bu, rütbe ve itibarla alakası olmayan tek kabile ismi olmakla kalmaz, aynı zamanda göçebe insanların lider boyu olan, ertim'le ilgili olarak 'cesaret, mertlik, fazilet'i ifade eden kangar kelimesine benzeyen gerçekten değerli bir isimdir. İsmi'nin birinci ögesi, bozkır insanının düşüncesine göre üstünlüğü ima eden 'beyaz, parıldayan' anlamına gelir. **Kangar kabilesi** Peçenekler arasında Dinyeper'in batısına doğru uzanan ve en iyi korunan bölgede konumlanmışlardır. Karargâhları, Dinyester'in sağ kıyısındaki kaleler tarafından, olası Macar, Bulgar ve Bizans ataklarına karşı korunur. Yönetimde de sözü olan komşu Gyla kabilesinin ismi, Macarların iyi bildiği bir isim olan gyula ismiyle benzer anlamlar taşıyor olabilir.

Peçenekler komşu güçler arasında tekrar eden savaşlarda, önce biri ile sonra diğer tarafla devamlı olarak çarpıştı. Örneğin, 962'de Kiev'i kuşattılar, 965'te eski düşmanları Hazarlara karşı Kiev Prensi Svyatoslav'ın yanında yer aldılar. Ayrıca Peçenekler 968'deki Balkan girişiminde prensin yanında yer aldılar; öyle ki Svyatoslav başkentinin Peçeneklerin başka bir grubu tarafından saldırıya uğradığını öğrendiğinde çarpışmayı yarıda kesmek zorunda kaldı.

Prens 972'de makamına dönüşü sırasında, bölgesine girme izni almakta başarısız olan bir Peçenek boyu tarafından esir alındı. Peçenek lideri **Kuria**, Svyatoslav'ı öldürttü ve kafatasından bir içki kabı yapılmasını emretti.

Macarların Macaristan'ı fethini izleyen on yıllar boyunca, Macarlar ve Peçenekler arasında ciddi herhangi bir sürtüşme olduğu konusunda delilimiz yok. İki topluluğun alanları, Peçeneklere aşağı Tuna'dan daha zorlu engeller vadeden iyi korunmuş geçitlerle dolu kolayca kapanacak bir güzergâha sahip, Doğu Karpatlara dört günlük bir gezintiyle ayrılmıştır. 934'te bir Peçenek müfrezesi Macarların, Bulgar ve Bizans bölgesine yaptığı bir baskın seferinde, müttefik olarak yer aldı. Onuncu yüzyılın Arap coğrafyacısı **Mesudi**'nin kaydına göre bu, Bizans'la yapılacak savaşta **“Türkler”in birleşmiş kuvvetlerini zafere götürecek bir Peçenek taktiğiydi**”. Ana gövdenin çevresinde sağ ve sol cenahlarda konuşlanan Macar kuvvetlerine, Peçenekler, her iki kanata yerleştirilecek bin okçudan oluşan bir süvari alayını önerdiler. Süvariler daha sonra Bizans sınırlarına her iki yandan hücum edip mütemadiyen oklar savurarak karşı yönden gelen düşman kuvvetlerinin ön cephesini yok ettiler. Bizanslılar kendilerini çevreleyen sıraları kırıp hücum etmek için tahrik olana kadar bu şekilde, bir yel değirmeni gibi çevrelerini sardılar. Bu sırada bekleyen Macar ana gövdesi hücum için saflarını açtı ve hemen üstlerine oklar savurarak saflar halinde zaferi garantiye almak için hücumla geçti. Mesudi bize göçebe taktiklerinin canlı bir tasvirini sunar ama savaşa dâhil olan kuvvetlerin büyüklüğünü hayli abartır: Gerçekte Bizans'a yapılan ilk yıkıcı manevra oldukça küçük bölümler tarafından icra edilmiştir.

Bizans İmparatoru I. Alexis Comnenus'un (1081-1118) kızı Prensess Anna Comnena (1083-1148) Peçenek okçu süvarilerinin saldırılarını uzun sıralı bir araba barikatının arkasından gerçekleştirdiğini yazar. Bütün bu olasılıklar Peçenek gruplarının aileleri ve davarlarıyla aşağı Tuna'dan Bizans sahalarına girdiğini işaret etmektedir.

Peçeneklerin temel yaşam tarzı olan göçebe hayatı, Güney Rusya'nın sulak bozkırlarına hayli uygundu. Dokuzuncu yüzyılın sonlarında Oğuzlardan aldıkları büyük yenilgiden sonra, kaybettikleri hayvan sürülerini- Macarlardan ellerine geçen sürülerin de yardımıyla- hızla yenilediler ve onuncu yüzyılın ortalarında Ruslara muntazam biçimde at, büyükbaş ve koyun satıyorlardı. Kışın nehir kıyılarındaki vadelerde kendilerine yetecek şekilde tarım yapıyorlardı. Anna Comnena yazılarında Tuna'nın güneyine doğru hareket

eden, işgal altındaki yöreleri yağmalayan, sonraki dönemlerde darı ve buğday ekerek geçinen bir Peçenek boyundan bahseder. Peçenekler, Saltovo-Mayatskaya kültürünün yerleşim yerlerini ve -büyük ihtimalle Prens Svyatoslav'ın o sıralardaki Hazar seferi yüzünden- onuncu yüzyılın ikinci yarısında verimsizleşen; ama mahsulleri kısıtlı göçebe ekonomisini ve o bölgeye yerleşen Peçeneklerin gelişimini hızlandıran gelişmiş tarım alanlarını ele geçirdi.

Bizans hükümdarlığı altındaki Kırım şehirleri Peçeneklerden hayvan kürkleri, derileri ve balmumu aldılar, büyük olasılıkla balmumu orman insanlarından armağan niteliği taşıyordu. Bunun karşılığında Peçeneklerin ihtişama ve lükse düşkün elit tabakası Bizans ipek dokumaları, sırma ve gümüş brokarlar, altın danteller, giysileri için kurdeleli süslemeler, Parthus derisi ve Uzakdoğu'dan kervanlarla gelen biber satın alıyordu. Çuvallarca altın sikkeye ek olarak bu tür maddeler Bizans imparatoru tarafından Peçeneklere armağan edilen hediyeler olarak görülebilir. Onuncu yüzyıldan on ikinci yüzyıla Doğu Avrupa'daki Bizans madeni paraları gösteriyor ki Kırım, Azov Denizi'ndeki Tamar-tarkan ve büyük nehirleriyle kuzeye doğru giden güzergâhları çizen Kiev, belli başlı ticaret merkezleriydi. Peçenekler, Volga Bulgaristan'ı ve Harezmi'deki tacirler aracılığıyla İslam dünyasıyla da irtibat halindeydiler. Kış için ihtiyaç duydukları kürkler kuzey komşuları tarafından sağlanıyordu, bunların arasında Volga bölgesinde yaşayan Burtaslar, nadir bulunan tilki derileriyle bir hayli şöhret sahibiydiler.

Dokuzuncu yüzyılın sonlarında Karadeniz'in kuzeyindeki tarımsal alanların tahribi büyük göçün habercisiydi: Macarların bölgeyi terk etmesi ve Peçeneklerin ortaya çıkışı bu alanların tahrip edilmesinin bir sonucudur. Bu dönem, (Severians)-Sasanilerle özdeşleştirilen Romni-Borshevo grubunun, kuzey bölgesindeki Don ve Dinyeper arasındaki ormanlık arazilere geldiği; beraberinde Saltovo kültürü yerleşimlerinin güneye ve Dinyeper'in batısındaki diğer Doğu Slav Kabilelerinin (Ulichianlar ve Tivertsi) kuzeye doğru çekildiği dönemdir. Balkan-Tuna medeniyetinin Dinyester'deki ve Tuna'nın ağızındaki yerleşim yerleri de Peçenek akınıyla terk edilen yerlerdir.

Sadece bu dönemde bozkıra hâkim olan atları, koşum takımları ve silahlarıyla gömülmüş Peçenek soylularının ve savaşçıların mezar kalıntıları daha kesin olarak teşhis edilebilir. Mezarların boş olması ya da birkaç özelliksiz nesne sunması, mezarların etnik durumu ve tarihi hakkında kesin

verilere ulaşmayı zorlaştırmaktadır. S.A. Pletneva'ya göre Peçenekler ölülerini tahtadan tabutlara yerleştirerek baş kısmı batıyı gösterecek şekilde, genelde Bronz Çağ'a ya da Sakalar dönemine ait kurgan şeklinde kazılmış ya da ufak bir tepecikle yükseltilmiş mezarlara gömerlerdi. Cenaze töreni sırasında kurban edilen binek atlar -deri ve kafa uzuvlardan ayrılarak sol tarafa konacak şekilde- koşumlarıyla naaşın üst ya da sol tarafına yerleştirilirdi. Ibn Fazlan'ın tasvirinden yola çıkarsak mezarda, atın tarafına -bazen sıkıştırırcasına- tahta yerleştirme alışkanlığı Oğuz geleneklerine uygun düşmektedir. Cenaze ritüellerinin diğer unsurları benzer şekilde köklü inanışları etkilerken, Doğu Avrupa bozkırlarında, Peçeneklerin ortaya çıkışından uzun süre önce de at gömmenin bütün formlarının yaygın olduğunu görüyoruz. Şimdiye kadar Peçeneklere münhasır diyebileceğimiz herhangi bir mezar geleneğine rastlanmamıştır.

Bozkır savaşçısının yanına aldığı temel araç ve silahlar sadece onların göçebe düzendeki inanışlarını değil, Peçeneklerin zanaatkârlığını da kanıtlar. Göçebelerin geleneksel metal kalıntıları arasında koşum takımı parçaları, üzengiler, kopçalar, kamalar, çıra takımları, ok uçları, savaş baltaları ve kılıçlar sayılabilir; makaslar kadın mezarlarındaki karakteristik bulgudur. Peçenekler Volga'dan Batı'ya sert, düz ve eğimli yapısıyla birleştirilmemiş bir gem takımı getirmiştir, bu takım daha sonra Ural'ın ve Batı Sibirya'nın yeşil bozkırlarında tıpkı yumuşak vurulmuş üzengilerin kullanımı için daha iyi olan yeni, daire şeklinde üzengi gibi geliştirilmiştir. Üzengiler üzerindeki doğrusal süslemeli tasarımlar, büyük göç ve mücadele dönemindeki Macar demir işlerinde kullanılan tekniği andırır.

Haraçlardan ve komşu yerleşimlere yağma amaçlı baskınlardan elde edilen büyük hayvan sürüleriyle boy ve boy aristokasileri, Gerdizi tarafından aşağıdaki cümleyle tanımlanmıştır: "**Peçenekler zengindirler ve bir sürü ata, büyükbaş hayvana ve koyuna sahipler, tıpkı altın ve gümüş kaplara sahip oldukları gibi.**" Bu zenginlik gümüş veya gümüş yaldızlı kemer takılardan, halka kurdele süslerinden, bilezik ve yüzükler kadar yeni Doğu stili at süslerinden de kolayca anlaşılabilir.

Göçebe devrinin sonlarına ait en zengin erkek mezarlarından biri 1904'te, Don'un ortasındaki Voronezh civarlarında, Peçenekler tarafından yurt edinilen kuzey hudutlarda; Gayevka'da bulundu. Bizans İmparatoru II. Basil'in

(976-1025) ve daha sonra VIII. Constantin (1025-1028) olacak varisinin altın sikkeleri, bulguların on birinci yüzyıla ait olduğunu işaret ediyor.

Onuncu yüzyılın bitimi ve on birinci yüzyılın başlangıcında Doğu Avrupa'da büyük güç değişimleri oldu. Kiev Rusları Büyük Prens Svyatoslav (961-972) ve Prens I. Vladimir'le (980-1017) Doğu Slavlarını birleştirerek büyük bir güç oluştururken, Hazar İmparatorluğu Rusların ve Oğuzların saldırısına uğrayarak yenildi. Bulgaristan İmparatorluğu, sınırları güneyde Tuna'ya doğuda Bulgaristan'a, kuzeyde Peçeneklere karşı sınır vilayeti (theme) Paristrion olan Bizans'ın, genişleme politikasına kurban gitti. Binyılın sonlarında Macarlar ve Polonyalılar uluslarını batı Hıristiyanlığı altında birleştirerek yeni şehirler kurdular. Bu sırada ekonomilerini sağlamlaştıran Peçenekler yeni bir şehrin inşası için uygun durumda değildiler; Svyatoslav'la ilişkileri ve 1048-49'da yaşanan olaylar kabile birliğinin tamamen âdemi merkezîyetçi yapıya kaydığını iyice gösterdi.

On birinci yüzyılın ortalarında göçebelerin yeni bir göç dalgası Avrupa'ya erişmişken, Peçenekler Oğuzlar tarafından Doğu'dan yapılan baskıyı durdurmaktan acizdiler. Artık insanlar için toplu olarak göç etmekten başka çare yoktu, böylece çevre şehirlerde yerleşik yaşayan insanları da içine alarak giderek genişleyen bir halka halinde hareket ettiler. 1048'den başlayarak çoğu Paristrion'a sınır bekçisi olarak yerleşen bir Peçenek dalgası Bizans sahasına göç etti. Bizans'ın on yıllarca çözümlenmeyen sorunun birinci kaynağı, kuzeyde imparatorluğa katılmak için görünmeyi sürdüren Peçenek akrabaları tarafından sınır illere yapılan yağmalardır. İkinci kaynağı ise askeri sömürge sakinleri ya da feoderati tarafından gerçekleştirilen askeri ayaklanmalardır; öyle ki bu sorun ancak 1091'de, Kumanların da desteğiyle Maritsa nehrinin ağzının yanında bulunan **Levunion Dağı'nda**, Peçenek kuvvetlerinin yok edilmesiyle çözüme kavuşmuştur. Peçeneklerden arta kalanlar bozkırın batı çevresine gitmeye zorlanıyor, 1122'de Bizans'a son atak girişiminde bulunuyor ama İmparator II. John Comnenus tarafından yenilgiye uğruyordu (Bu zaferin hatırası olarak Konstaninopolis'de sözde "**Peçenek bayramı**" adı verilen bir şölen gerçekleştirildi). Daha sonra yenilgiye uğramış Peçenekler Bizans hükümeti tarafından Sofia-Niş-Skopje bölgesine ve Balkanların diğer bölgelerine yeniden yerleştirildi.

On birinci yüzyılın sonunda ve on ikinci yüzyılın başlarında Rus Prenslığı Peçenekleri, Oğuzları ve **Berendileri** ve Kuman baskısıyla geriye itilen diğer

etnik grupları içeren çeşitli göçebe toplulukları sınır muhafızlığına yerleştirerek Ros Nehri bölgesini ve Kiev'in güneyini sömürgeleştirmeye başladı. Ruslar tarafından Chernye Klobuki ("Kara Başlıklar-Black Caps") olarak anılan Peçenek grupları on ikinci yüzyıl arkeolojik kalıntılarında bu toplulukla kafa kafaya gelmiştir"⁴¹.

A.P. Horváth eserinin Macaristan'da Peçenekler adlı bölümünde öncelikle ülkede yer alan etnik topluluklar hakkında bilgi vermiştir. Özellikle ekonomik alanda Kaliz olarak adlandırılan Harezmîlerin ve Macar Kralının korunması ve sınır güvenliğinin sağlanmasında da Peçeneklerin katkıları üzerinde durulmuştur. Özellikle Peçeneklerin kültürel hayatları ve yerleştikleri sahalar hakkında geniş malumat veren Horváth'ın bu konulardaki görüşleri özetle şu şekildedir:

"X. yüzyılda Macaristan topraklarında çok sayıda farklı etnik menşei ve boya mensup Asya'dan göç etmiş topluluklar bulunmaktadır. Macarlara katılarak bölgeye gelen **Kavar** kabileleri (kabar 'isyan' anlamına gelir) Macarlara katılmıştı. Kavar kabileleri arasında en açık tanımlanabilen unsur şüphesiz -Macaristan'da **káliz** olarak bilinen- Harezmîlerden oluşmaktadır. Ayrıca Müslüman Alanlar da, Volga Bulgarlarından ve daha sonraki tarihlerde ülkeye girecek olan káliz gruplar da mevcuttur (örneğin, Harezmî tüccarları Macaristan'a Peçeneklerle aynı tarihte yerleşmiş olabilir).

Harezmîler Hazar Hanlığı'nın ekonomik yaşamında, hatta **kağanın** can güvenliği için muhafız tedarikinde bile önemli bir rol oynamıştır. Bu yüzden, bu önceliklere bağlı olarak, káliz'in on birinci yüzyıldan başlayarak ülkenin krallığa ait para basımını üstlenmek gibi özel görevlere sahip olması sürpriz değildir. Tüccarları ana kavşaklara, pazar kasabaları yakınlarına ve uluslararası ticaret merkezlerine yerleşmiştir. Seyahatlerinden kazandıkları geniş tecrübeleri ve rakipsiz ticari yetenekleriyle genç şehre hizmet etmek için Macaristan'ın liderleri tarafından sabırsızlıkla aranıyorlardı. Böylece Müslüman olmalarına rağmen káliz'ler Hıristiyan şehirlerinde de iyi muamele görererek kralın gelir yöneticisi, hazine memuru, "özel oda" ya da kambiyo görevlisi oldular. Bütün bunların yanında bildiğimiz kadarıyla on ikinci yüzyılda kralın kuvvetleri içerisinde savaşarak ve sınırlarda güvenliği sağlayarak askeri olarak da önemli bir rol üstlenmişlerdi. Onuncu yüzyılın

⁴¹ Horváth, s. 13-26.

sonunda Kavarların büyük çoğunluğu hem dil hem kültür açısından Macarlar arasında asimile olurken, İslam dininin büyük bağlayıcı gücü ve ekonomik şöhretleri sayesinde onlar, çeşitli ülkelerde etnik kimliklerini korumayı sürdürdüler.

Macar şehrinin gelişimi ve Macar toplumunun Hıristiyan Avrupa'ya doğru yol alan entegrasyonuna ordunun yapısındaki değişimler eşlik etti. Bu yeni taktiksel gereksinimlere bağlı olarak, Prens Géza (972-997) ve Kral I. Stephen (997-1038) Batı şövalyelerinin komutası altında, küçük fakat iyi donanımlı zırhlı bir süvari birliği oluşturarak Batı tarzı bir savaş gücünün içine göçebe tarzı bir kuvvet yerleştirmiş oldu. Arpad hanedanlığı dönemi boyunca ordunun büyük bölümü yakın dövüş silahları, yay ve oklarla ve hafif zırhlarla donanmış, geçiş tipi bir süvari alayından oluşmaktaydı. Yine de bölgenin yöneticileri göçebe ordu teşkilatının, savaş düzeninin ve taktiklerinin sınanmış iyi yönlerini ellerinde bulundurmaya çalıştılar; böylece göçebe tarzda dövüşen hafif süvari birliği Macaristan ordusunun gelişiminin temeli oldu.

Bu, hafif süvari birliğinin toplumsal bir temel olmadan bırakıldığı anlamına gelmez; çünkü yeniden yapılanma sırasında "Szekler" etrafında oluşturulan birlik daha sonra eklenecek Peçeneklerle birlikte sınır savunma görevlerini üstlenmiştir. Macaristan'ın fethi sırasında Macarların müttefik topluluklarından olan ve yeniden teşkilatlanmalar ve yerleşimler sonrasında bile kalabalık gruplar halinde yaşayan Szekler on birinci yüzyılda kumandaları altında bir subay birliğine sahiplerdi. Bu subayları destekleyen boylardan biri Peçenek kökenliydi (ramus Bessenijew). Szekler'in görevi kralın ordusuna savaş zamanlarında öncülük ederek birliği hazır halde bulundurmak ve Orta Çağ'ın sonuna kadar artçı birlik olarak krala hizmet etmekte.

Macaristan ordusunun Peçenek ve Szekler'den oluşan ileri kollarının varlığı, ilk olarak M.S. 1116'da kaydedilmiştir. Bunlar 1146'da Leitha Nehri'nde Almanlarla savaşırken, daha sonra vakanüvisin akıl sır erdiremediği bir manevrayla, sahte kaçışi başarılı bir şekilde uygulamışlardır:

"Macaristan savaş birliklerinin önünde ilerleyen kötü Peçenekler (Bisseni pessimi) ve alçak Szekler'ler (Siculi vilissimi) geleneksel biçimde birden kurtlardan kaçan koyunlar gibi kaçmaya başladılar (Chronicon Pictum [Illuminated Chronicle], 14. yüzyıl)".

Macar geleneği birden fazla Peçenek akınından bahsettiği gibi, on üçüncü yüzyılın başlangıcına kadar bu gücün birçok vesileyle Peçeneklerin kendi alanlarının yerini almış olması mümkün görünüyor. Aziz Stephen'ın Efsaneleri'nde, Piskopos Hartvig; "altın, gümüş ve birçok türde mücevher yüklü arabalarla" Bulgaristan tarafından Panonya'ya gelen bir Peçenek boyunu hatırlatır. Bu ifade 1050 sonrası Kral Stephen döneminde gerçekleşecek akını hazırlar, ama düşünülebilir ki 1027-1036 arasında Peçenekler küçük askeri topluluklarıyla aşağı Tuna'nın güneyindeki yağma amaçlı baskınlarıyla başarıya ulaşarak Macaristan'da gözükmeye zaten başlamıştır. 1040'ın sonunda kopan küçük gruplar, boylar arası sürtüşmelerin ve sonra Peçenek-Bizans savaşının sonrasında Macaristan'a ulaşmış olabilirler. Yine de göçün büyük dalgalarının, 1055 sonrası, Peçeneklerin Oğuzların yaptığı hamleyle Dinyeper'in doğusundaki bozkırlardan çıkarıldığı zamana rastladığı söylenebilir. Devam eden on yıllarda Peçenek baskısı özellikle Bizans İmparatorluğu'nun sınırındaki Tuna bölgesinde hissedilmeye başladı, Oğuzlar bozkırın batı bölgesinde gözükmeye başladığı zaman bile bu baskı artarak devam ediyordu. Kısa süreli bir Oğuz hâkimiyetinden sonra, 1070'lerde bütün Doğu Avrupa Kuman hükümdarlığı altındaydı, yine de arta kalan bazı Peçenek grupları Moldova'da uzun süre yaşamaya devam etti.

Peçeneklerin aşağı Tuna'daki özerkliği, 1091'de bir araya gelen Bizans ve Kuman ordusuna yenilmelerinden sonra fiilen sona erdi. Otlaklarının kaybıyla Peçenek gruplarının Rus Prenslikleri'ne, Macaristan'a ve Balkanlara dağılması kısa sürdü. Bu yüzden 1122'de Bizans'a saldıran Peçenekler zaten Kuman hükümdarlığı altındaydı ve birkaç şiddetli mağlubiyet aldıktan sonra bunların bir grubu Macaristan'daki Kral II. Stephen'ın hâkimiyeti altına sığınmak istedi (1116-1131). Kral bu Peçenekleri bölgedeki nüfuzunu pekiştirmekte kullanmak istedi fakat bu durum Macar soyluları arasında huzursuzluğa sebep oldu.

Peçeneklerin Macaristan'daki varlığı, tarihlerindeki dönüm noktalarıyla ve yayıldıkları sahalarla ilişkilendirilebilir. Onuncu yüzyılda ülkeye girmiş bulunan Peçeneklerin çoğu doğal olarak merkezi gücün emrinde çalışmış, Macar şehrinin kurulmasında aktif olarak rol oynamış olabilir. Geza ve Stephen, bütün Macaristan'da diğer göçebelere yaptıkları gibi, Peçenekleri de kendi boy milisleriyle yerleştirdiler. Çevreleyen bazı Macar topluluklarınca kaldıkları yerler **Besenyő** olarak isimlendirildi. Bu; **Tolmács**, **Értem**, **Csur** ve

Baj gibi Peçenek topluluklarının isimlerini muhafaza eden yer isimlerinin çıkış noktası olabilir. Peçenek garnizonları, Macaristan'ın batıya açılan çıkışlarının doğu şeridi boyunca yerleşmişti ve Transilvanya'da Tisza bölgesi dışındaki erken yerleşim sahaları içinde sayılabilir ama -oldukça yaygın fakat eksik belgelenmiş görüşe karşın- Peçeneklerin küçük bir bölümünün sınır savunma görevi üstlendiği dikkate alınmalıdır.

Peçenek yerleşim zincirleri aşağı yukarı şu bölgelerde oluşmuştur: **Aşağı Rába nehri** ve ona bağlı **Marcal (Győr ve Veszprém) bölgeleri**; **Sárvíz Nehri boyları (Fejér ve Tolna Bölgeleri)** ve muhtemelen **Sárköz'e** bitişik **Tuna bataklık arazileri (Tolna ve Bodrog Bölgeleri)**; **Tisza Nehri'nin** orta kısmı ve **Bükk etekleri (Heves ve Borsod Bölgeleri)**; **Körös Nehri çevresindeki Sárrét bataklık arazisi (Békés Bölgesi)** ve **Maros ırmak ağzının güneyindeki Harangod nehri kıyıları (Csanád Bölgesi)**. Suyollarıyla kesilen bu bataklık bölgeler tarımsal açıdan az önem arz eder ama Peçeneklerin hayvan sürülerine istinaden uygun bir yerleşim yeri olduğuna şüphe yoktur. Yerleşimlerinin ömrü o sahalardaki nehirlere, göllere, tepelere ve diğer topografik özelliklere verdikleri isimlerle ortaya çıkmaktadır. Örneğin **Csamul** (çamur) , 'çamurlu, bataklık yer' (1231: Sar qui vocatur Chamul); **Balkány** (balqan) 'bataklık yer'; **Tokaj** 'ırmak kıvrımı, ya da kıvrımdaki orman'; **Töpe, Tebe** 'doruk, tepe'; **Bögör** 'tepecik, tümsek'; **Csút** (çat) 'kaynak, memba'; vs. Peçenek yer isimleri yukarıda sayılanlardan ayrı olarak, bütün Macaristan coğrafyasında bulunmaktadır.

Yerleşimlerin çoğunda bulduğumuz ilk kayıtlar on üçüncü ve on dördüncü yüzyıllara ait belgelerdir; bundan sonra özerkliklerine ve feodalleşmedeki yavaş adımlarına bağlı olarak Peçeneklerin yasal olaylarını kayda geçirmeye olan ihtiyaç daha azdır. Buna karşın hükümdarlığın kanatları altında yaşayıp kollektif özgürlüğün (libertas Bissenorum) tadını çıkaran Peçenekler, askerlik vazifesine zorlanmış ve başkan vekili **Palatine'in (nádor)** direk otoritesi altına girmiştir.

On üçüncü yüzyılın başlarından itibaren Peçenek askeri sınıfına mensup kişiler soyluluk ve kişisel mal edinme gibi unvan ve haklar kazanmak için çabalamışlardır; bazıları başarılı olurken birçok serbest kentli de serfliğe düşmüştür. On dördüncü yüzyıl boyunca **Maros Nehri'nin** yanındaki **Csanád Bölgesi'nde** yaşayan Peçeneklerin "...eski geleneklere göre askerlik yapma görevi"ne ("...byssenorum antiquo more exercituare debencium") sahip olma

gibi özel bir yasal statüsü vardı. Bu yüzden ayrıcalıklarını uzun süre korudular. 1369'da Kral I. Louis tarafından ihraç edilmiş ve Kral Sigismund, II. Wladislaw ve diğerleri tarafından çeşitli şekillerde teyit edilmiş bir belgeye bağlı olarak biliyoruz ki, Besenyő köyündeki Peçenek soyluları öşür ödemekten muaf tutulmuş, mal varlıkları kral tarafından korunmuş ve davaları doğrudan krallık mahkemesi tarafından görülmüştür. Örneğin 1347'de bütün Peçeneklerin hükümdarı olan (comes, Macar dilinde ispán) ve boyuyla birlikte Fejér Eyaleti'nde kendisine miras kalan topraklara yerleşen Gregorius Bessenyő, kral tarafından özellikle Liptó Eyaleti'ndeki halkın yargı işlerine bakmaktan men edilmiştir.

Çağdaş kaynaklar bize Peçenekler tarafından kullanılmış donanım hakkında bilgi vermez ve Karpat Havzasında bulunan silahlar ve Doğulu kıyafetlerle birlikte çok az arkeolojik bulgu bize kanıt sunmaktadır. Kıvrımlı ağızlıklarıyla Peçenek tarzı bir gem Zsitva Nehri'nin sol kıyısında (Žitva, Çekoslavakya) Komárom Bölgesi'ndeki (şu an Bajč-Vlkanovo, Çekoslavakya) Bajcs-Farkasd köyündeki onuncu yüzyıl yerleşimlerinde bulunmuştur. Buradan birkaç kilometre ilerde 1209'dan 1214'e belgeye dayanan referanslara sahip olduğumuz, Peçeneklerin krallık yetkililerinin bulunduğu köy olan Zsitvabesenyő (şu anda Bešenov, Çekoslavakya) uzanmaktadır. Geçen yüzyılın sonunda, Fejér Eyaleti'ndeki Tinód çiftliğinde dinsiz bir tavırla gömülmüş olduğu anlaşılan bir Peçenek soylusunun mezarı bulundu; mezardaki eşyalar bir at başlığı parçası, bir üzengi ve iki kılıçtan oluşmaktaydı.

Göçebe tarzı yumuşak pençelenmiş nalların kullanımı dar, dairesel üzengiden anlaşılabilir, bunun basit örnekleri Sárvíz'deki (Kölesd-Itatóhegy) kazılmamış diğer yerlerde bulunabilir. Aynı şekilde, on üçüncü ya da on dördüncü yüzyıldan bir üzengi, Marcal Nehri'nin etrafındaki eski Peçenek yerleşimlerinden Csabrendek'te diğer keşfedilmemiş Orta Çağ eşyaları arasında gösterilebilir. Bu şekildeki üzengiyi Macar köylülerine tamtanların da Peçenekler olduğu varsayılabilir.

Ağız bölümünde kakma iş ile oldukça iyi süslenmiş farklı yanak kısımlarıyla Tinód'ta bulunan gümüş kakmalı gemin görünüşü Fetih dönemindeki Macar soyluları tarafından beğenilmiştir; Peçenek soylularının ihtişamını yansıtan bu gem Gardezi'nin çizgilerini hatırlatır. Yanak parçalarının tasarımı ve parçaların birleşme şekli bu gemi onuncu yüzyılın sonuna kadar diğer Macar örneklerinde görülmüştür.

Birçok araştırmacı Peçeneklerin Macar prensinin ve halef kralların tahtının bulunduğu Székesfehérvár yanındaki bölgeye gelişinin onuncu yüzyılın sonunda olduğunu belirtir. Ancak bazı araştırmalar on birinci yüzyılın ortalarına yakın bir tarihi işaret eder. Peçenek karargâh zincirleri isim yerleriyle de doğrulanan karma bir nüfus ve Macar köyleri arasına serpiştirilmiştir.

Diğer geniş yerleşim grupları Macarların Peçenek hâkimiyetine girmeden yaşadıkları erken dönem yerleşkelerinden oluşurken (Örs, Besenyő-Ság, Káld, Szered, vs.), bazı eski Peçenek köyleri Kıpçak-Türk kökenli alan sahibinin ismini almıştır (Töbörösök, Alap, Cece, Vajta, Taba, Kajdacs vs.). Bu, Macarlar köy düzenlerini kurduktan sonra, Peçeneklerin geniş topluluklar halinde, Macaristan'a girdiğinin de ispatıdır. Suyolları ve patikalar Macar topluluğunun verdiği isimlerden oluşmaktadır; hiçbiri Peçenek kökenli değildir. Csaba Csorba gösteriyor ki Arpad dönemindeki köy alanlarına bakıldığında hepsi bir veya iki hektarlık sık yerleşilmiş sahalardır. Csorba buradan yola çıkarak, en azından bazı örneklerle, bahsettiğimiz bölgenin geçici olarak bir araya gelmiş yerleşkelerden çok, bir özetin varlığıyla, köylerden gelişecek yerleşimlere doğru bir seyre sahip olduğunu öngörüyor. Buradan, bu topraklar Macarlar tarafından çevrelendiği ve Peçeneklerin kalıcı yerleşimleri on ikinci yüzyılda oluşmaya başladığı halde, hayvan çiftçiliğine dayalı yarı yerleşik bir hayat tarzının var olduğunu çıkarabiliriz. On üçüncü yüzyılda, çok sayıda Peçenek yerleşimi kaynaklarımızda belirtildiğinde, bu nüfusun dil olarak da az ya da çok asimile olması olasıdır.

On birinci yüzyılda bir süre Macarlar kendileri arasında yaşayan Peçeneklerin pagan cenaze törenlerine tanıklık edebiliyorlardı. Szazd'ta manastır kurulmasıyla ilgili 1067 tarihli bir belge Szihalom (Borsod Bölgesi) sınırındaki Peçenek mezarlarına giden bir yoldan bahseder. Bu belge yazıldığı sıralarda bölgede yaşayan yirmi Macar on Peçenek atlası münakaşa halindeydi. Bir Peçenek kabristanından nasıl bir sınır taşı olarak bahsedilebilirdi? Doğu bozkırlarındaki Peçenekler mezarlarını kabristan haline getirdiler ya da naaşlarını var olan kurganlara gömdüler. Bu yüzden onların kabristanları geniş bir çevreyi içine alan ve hatırı sayılır bir uzaklıktan da gözükten dizilerce tümsekten oluşuyordu. Defin tepesi anlamına gelen ve Korhany adı verilen yer ismiyle farkedilir ölçüde benzeyen Türk sözcük kurgan, özellikle ortak Macar Düzlikleri (Alföld) aracılığıyla, Kıpçak-Türk dillerinden (Peçenekler ya da Kumanlar) Macaristan'a yayıldı.

Bu yüzyıl sonunun göze çarpan araştırmacısı Geza Nagy, keskin zekâsıyla, Macarların kurulup Hıristiyanlığı kabul ettiği zamandan sonraki

döneme ait doğu tarzındaki silah ve koşumlarla gömülen at mezarlarının -başta Peçenek ve Kumanlara ait olmak üzere- Orta Çağ'da Macaristan'a girmiş göçebe kalıntıları olduğunu belirtmektedir. Ama sonra Peçeneklerin arkeolojik mirasını tespit etmek için çoğu boşa giden girişimler yapılmıştır. On-on ikinci yüzyıl arasındaki arkeolojik bulgular arasında ne kültürel yönlerle (el işi tarzı, cenaze geleneği) ne yerleşim yapılarıyla alakalı, Peçeneklere atfedilebilecek önemli bir küme rastlanmıştır.

Birtakım araştırmacılar dokuzuncu yüzyılın sonunda Macarlarla birlikte Macaristan'a girmiş Doğu kökenli gruplar arasında Peçenek askeri topluluğunun olma olasılığını sorguladı. Ancak bu varsayılan topluluğun Macar toplumunda bileşimi Peçeneklerin yığın halindeki yerleşiminden sonra tamamlanmıştır, yani; on birinci yüzyıldan on üçüncü yüzyıla imtiyaz sahibi Peçeneklerin hangi gruba bağlandığını bilmenin yolu yoktur. Istvan Bona'ya göre, on birinci yüzyılın ortalarında gömülen ve 1902'de Darufalva'da (Drassburg, Avusturya) gün ışığına çıkan hazine, Macaristan'ın batı sınırı girişinde sınır güvenliğini sağlayan Rus veya Peçenek etnik grubu liderinin eşine aittir. Hazine onuncu yüzyıldan on birinci yüzyıla geçiş sırasında Kiev bölgesinde ve Volhynia'da yapılmış mücevherler içermektedir ve bu yüzden bozkır kökenli değildir.

Öyle ise, Peçeneklerin özgün bozkır kültürüne ait çok az arkeolojik kalıntı vardır. Göreli olarak çok küçük bir sayı ifade eden göçmenler bunun için sadece kısmi bir açıklama sunar; kültürlerine ait daha çok el yapımı eşyanın bulunmasına karşı ağır basan diğer bir etken tarihi durumdur. Yerleşmek üzere bu sahalara gelen göçmen Peçeneklerin ilk boyları hala paganı, ama bu topluluk Macar prensinin elindeki bir tebaa, askeri bir muhafız grubuydu; böyle olunca, Macar soyluları ve askeri sınıfıyla birlikte Hıristiyanlığı kabul etmeye zorlandıkları an geldi çattı. Durum Tomaj boyunda da aynıydı. Anonymus'un kaydına göre Thunuzoba ve eşi pagan kaldı fakat oğulları Urcund (Orçun) vaftiz edildi ve "sonsuz kadar İsa ile yaşadı". İkincil topluluğun gelişi, Hıristiyanlığın Macaristan'da kesinkes kök saldığı, kamplarında sergiledikleri eski cenaze ritüellerini içeren pagan geleneklerinin- Macarlar arasına dağıldıklarından- giderek uygunsuz hale geldiği döneme rastlar.

Ayrıcalıklarının sabit kalacağına dair teyitlere rağmen, Macaristan Krallığı'nın eski diğer göçebeleri gibi asimilasyona uzanan yola çabucak girdiler⁴².

SONUÇ

Peçeneklerin Hazar ülkesine ve ticaret kervanlarına yaptıkları saldırılar sebebiyle, Hazarların bu baskılardan kurtulmak amacıyla Uzlarla ittifak ederek bunları sınırlarından uzaklaştırmaları ile başlayan süreç Macar topraklarında nihayet bulmuştur. Yaklaşık olarak IX. Yüzyılın ortalarında başlayan Peçenek varlığı ve gücü XI. yüzyılın sonunda 20 Nisan 1091 yılındaki Leburnium meydan muharebesinde yine bir başka Türk kavmi olan Kumanların Bizans ile ittifak ederek Peçenekleri yenilgiye uğratmalarına kadar devam etmiştir. Geriye kalan küçük kalıntılar ise Balkan coğrafyasında değişik bölgelere yerleştirilmişlerdir. Tarihten silinen Peçeneklerin hatıraları; Balkanların farklı yerleşim bölgelerinde, Macaristan'da, Bosna'da, Anadolu'da ve Rusya'da yer adlarında yaşamıştır⁴³.

ÖZET

PEÇENEK-MACAR MÜNASEBETLERİ VE A.P. HORVATH'IN ESERİNDE PEÇENEKLER

VIII. yüzyılın ortalarında Issık Göl ve Balkaş Gölü yakınlarında yaşayan Peçenekler, 22 Oğuz boyunun 19.'su olarak gösterilmektedir. Constantin Porphyrogenetus, De Administrando Imperio'nun 37. bölümünde Peçenekler'in eski yurtları olarak, Hazar ve Uzların işgal ettikleri topraklara komşu olan "İtil (Volga) ile Yayık (Ural) arasında kalan bölgeyi" tarif etmiştir. Çin entrikaları sonucu Gök-Türk Kağanlığının dağılmasını müteakip gelişen olaylar, Peçeneklerin batıya doğru yani Hazar Hakanlığı'na yakın bölgelere göç etmelerine sebep olmuştur. IX ve X. yüzyıllarda önce Volga Nehrinin batı yakasına sonra da Orta ve Doğu Avrupa coğrafyasına yerleşmişlerdir. Biz bu çalışmamızda batılı ve yerli kaynakları inceleyerek Peçeneklerin Avrupa coğrafyasına yerleşmelerini ve Macarlarla olan münasebetlerini vermeye çalışacağız. Ayrıca Macarların etnik, sosyal ve askeri yapılanmasında Peçeneklerin etkisi ve yaptığı katkılar üzerinde durarak, Macaristan'daki Peçenek yerleşim bölgeleri hakkında eser yazan A.P. Horváth'ın "Pechenegs, Cumans, Iasians, Steppe Peoples in Medieval Hungary" isimli eserinin konumuzu ilgilendiren kısımlarını özetleyerek vereceğiz.

Anahtar Kelime: Peçenek, Macar, Avrupa, Volga, Horváth

⁴² Horváth, s. 27-38.

⁴³ Mualla U. Yücel, İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler, s. 45.